

nín Novotný je věrný a učenlivý žák ve všem, čím disponoval jeho učitel a předchůdce, ovšem žákem s nižšími duševními dispozicemi. Proto je náchylný neopustit ani píď z doposud vydobytých úspěchů při potlačování vnitrostranické demokracie, z jednomyslných a jednohlasných uzávěrů a hledisek, z nejvěrnějšího služebnictví všemu, co páchází od vyšší moci. Proto ještě rok po Stalinově smrti inscenuje procesy, proto Husák sedí až do roku 1960 a kat ještě roku 1954 věší Závodského. Proto také je Československo poslední zemí, kde se rehabilituje. Opravdu, to Československo, jež mělo ze všech socialistických států nejdemokratičtější historickou tradici, země antihilseriády, se stalo po nastolení diktatury proletariátu zemí, v níž bujel rasismus a antikřesťanství, a v níž bylo ze všech lidově demokratických států popraveno nejvíce lidí.

Není možné se divit, že A. Novotný, mezi všemi možnými kandidáty jako muž nejposlušnější vyšších příkazů a bytostně spjatý s politikou svého předchůdce, zvitčel. Ano, A. Novotný se hrdě a ostenativně hlásí k odkazu V. sjezdu strany, k počátku všeho, s čím se dnes snažíme co nejostřeji skoncovat.

Kdyby M. Jariš sledoval produkci československé historiografie, jistě by se k tomuto sjezdu tak nadšeně nehlásil. Asi by pochopil, že I. Klíma je o věcech historických informován podstatně lépe.

Může se zdát, že hledání pravdy o vůdcích strany diskredituje celou stranu. Ale to by byl omyl: vůdcové nejsou strana. Strana je kolektivem tisíců lidí, historicky se realizujících v prostoru a času. Je, nebo má být také nástrojem těchto lidí, především těchto tisíců. Především tito lidé, bojující za svobodu, humanismus a sociální spravedlnost, tvoří stranu a přetvářejí společnost. Špatní vůdcové toto dílo mohou jen brzdit a kazit. Zbavme se proto už jednou iluzí, že vůdce je strana, a neztotožňujme s dílem poctivých lidí a s jejich přínosem historii dílo lidí špatných nebo slabých nést břímě historie. Nezapomínejme také, že tu byli i vůdcové dobří: Šmeral, Šverma, byl Kreibich, byl Verčík, Čulen i Clementis, a byli mnozí jiní.

Ze všeho, co jsem se snažil jen ve stručnosti načrtnout, vyplývá, že se nikdy nevrátíme a nesměme vrátit ke kopecko-novotnovské interpretaci V. sjezdu KSČ a nikdy nebudeme rehabilitovat chápání disciplíny à la Maul halten... Musíme si však zvyknout i na to, že střízlivý pohled do naší historie, do toho čtyřicetiletého odbočení z historického toku, neznamená, že bychom byli stranou, měnící se, řečeno slovy dobrého vojáka Švejka, „v houfy neukázněných vojáků, lezoucích po stromech na Karláku“. Střízlivý a kritický pohled není anarchií.

Je to předpoklad k třetí cestě: aby stranu vedli skutečné osobnosti a ne servilní kariéristi, aby strana měla svou autonomii, možností řešit specifické československé problémy vlastním způsobem, aby využíva-

la schopnosti génia slovenského a českého národa mohla přinášet vklad světové civilizaci, aby neměnila svou politiku podle vnějších autoritativních zásahů a tlaků, ale opřena o důvěru obyvatelstva státu vycházela z vlastní síly a důstojnosti a tak je vedla k socialismu.

LL. č. 25, 15. srpna 1968

Josef Vohryzek O „diváctví“

Za diváka v politickém smyslu bývá označován člověk, který se nezučastní, stojí stranou a jenom se dívá.

Pro klasifikaci diváctví je však důležité, čeho se divák nezučastní, jak se stalo, že stojí stranou a co ze svého divání vytěžil.

Samotný výraz „diváctví“ je používán v záporném smyslu a většinou zahrnuje i nevysslovenou výtku, že divák je člověk, který své okolí jenom lhotejně pozoruje. Veškerá sociální a psychologická zkušenost však naopak svědčí o tom, že lhotejnost nebývá průvodním zjevem diváctví. Diváctví totiž znamená neúčast, nezasahování do určitého děje, distancování se od něho. Taková pozice u nás ve skutečnosti vyžadovala nesmírně mnoho energie i důvtipu, protože divák byl obklopen systémem, který účast všech pod různými hrozbami diktoval. Předpokládala tedy vytrvalost, jaká může následovat jen po zaujetí velmi vyhraněného stanoviska. Musela proto být pravým opakem lhotejnosti, protože lhotejnost jakékoli vyhraněného stanoviska vylučuje. Kromě toho se přece lidé lhotejně zpravidla nestaví stranou. Bývají spíš „uprostřed“, ba nejčastěji se hemží v samotném „ohnisku dění“ a toto magické místo, kde nalézají všechny zdroje úspěchu, postupu, uznání, zkrátka etablovanosti, málokdy opouštějí, protože k tomu nemají důvod. Jsou totiž lhotejní právě k tomu, co je základní hodnotovou mírou společenského existování: k povaze a kvalitám platných pravidel hry. A jejich lhotejnost jim zabraňuje v tom, aby si byli i ve snu připustili otázku, nejsou-li „uprostřed“ jen zdánlivě, není-li ohnisko skutečného dění někde úplně jinde, daleko od jejich etablovaného světa.

Ovšem lhotejnost, která je projevem sociální degenerace nebo politického příživnictví, není tím nejzajímavějším protějškem diváctví. Tim jsou ti, kteří termín divák razili a jejichž účast ve hře a přitakání pravidlům hry nebyly projevem potřeby uplatnit se a mít úspěch, nebo alespoň ne touhy po těchto věcech v jejich zcela triviální podobě.

Vyčítali „divákově“, že má čisté ruce, protože se do něčeho nemíchá. Že je moralista a odsuzuje zlo, které mu nečinně přihlíží. Že se povyšuje nad své okolí.

Moralismus je postoj člověka, který si vyhledal bod, z něhož může soudit, ale nemůže být souzen, z něhož může poukazovat na prohřešky, ale sám se prohrěšit nemůže. Morálnost je vítězný dotyk se zlem, moralismus je úhyb, jímž se moralista jakémukoli dotyku ze zlem předem vyhne.

Moralista je tedy proti zlu pojištěn, je předem zaštitěn proti jakýmkoli svodům a proti riziku, že by se mohl provinít.

Měl „divák“ takový štít? Působilo jeho outsiderství jako zaštitění? V určitém smyslu ano. „Divák“ si nešpinil ruce účastí ve hře, s jejímiž pravidly nesouhlasil. Odmítal angažovat se ve věcech, které svým samospádem zakrývaly nehybnost, neúčastní se aranžováního ruchu, který svým hlukem maskoval mlčení.

Byl tedy zaštitěn svým poznáním nebo přesvědčením nebo odsudkem nebo nepokojeností nebo skeptis. Všechny tyto pohnutky ho vedly ke stanovisku — ať už povahy racionální, intuitivní nebo jakékoli jiné — které ovšem znamenalo stejně velké riziko omylu, jako kterákoli jiná z možných alternativ. Vzhledem ke struktuře našeho společenského života to muselo být stanovisko extrémně individuální — a to individuální ve smyslu extrémní osamocenenosti. O to větší bylo riziko omylu, které nezúčastněnému divákovi přinášelo, protože své stanovisko s žádným viditelným útvarem nesdílel. Avšak jeho riziko mělo ještě jinou stránku. Riskoval, že ke svému eventuálnímu omylu zůstane připoután, protože zároveň se svým stanoviskem volil i pozici, která měla povahu konečnosti a nenapravitelnosti. Divák byl totiž člověk, který „vystoupil z jediné cirkve“ nebo do ní od samého začátku odmítl vstoupit.

Divákův protějšek, občan všestranně a jednoznačně angažovaný, přijímající pravidla hry a ze všech sil zúčastněný v usměrněném procesu, občan, který se celým srdcem podílel na všech nebo pokud možno všech omylech a špinil si ruce věda, že dějiny se nedělají s bílými manžetami a když se kácí les, lítají třísky, a když se mylí strana a lid, smím se mylít i já, tento občan tedy riziko omylu přijímal. Ale bral toto riziko na sebe? Bylo to opravdu jeho riziko? Nebylo tu naopak v jeho případě něco, čím se zaštitil, pojištil předem?

Kdo přijímal pravidla hry, aby se jí mohl zúčastnit, byl ve skutečnosti předem zaštitěn daleko nejdůkladněji. Zúčastnil se svaté věci, která omyly (často svrchované exekutivní povahy) předem ospravedlňovala. Zúčastnil se hromadného díla, v němž byly všechny hříchy jednotlivců předem vykoupeny. Bral na sebe osobní zodpovědnost ve věci, která tuto odpovědnost vzápětí anonymizovala. Tvořil dějiny, a tak si právo na úspěšné ruce předem vyhrával.

Nezúčastněný divák v tuto svatou věc nevěřil. Buď proto, že věřil v jinou svatou věc, která by své omyly také předem ospravedlňovala, nebo protože věřil ve

svatou věc, která by nic předem neospravedlňovala, nebo protože byl přesvědčen, že svaté věci neexistují, že existují jenom věci horší a lepší a krom toho ještě některé pravdy, jež je možno zapírat a popírat hlásnými troubami, nikoliv lidskými ústy.

Divák tedy stál stranou a nezúčastnil se hry, protože neuznával její pravidla a protože logika těchto pravidel vylučovala jejich kritiku a možnost navrhnout pravidla jiná. Mlčel. Nejdřív proto, že mu bylo vzato pravidla, a později proto, že ztratil řeč. Proč ztratil řeč? Protože mu bylo nesnesitelné mluvit o věcech vedlejších, když nesměl mluvit o věcech důležitých. A protože se mu stalo ještě nesnesitelnějším (a zrádnějším), najednou smět mluvit o věcech důležitých, když nesměl promluvit o věci jediné a nejdůležitější. (A v těchto různých fázích pozoroval s úžasem, který se měnil v nedůvěru a někdy i pohrdání — a už se těchto pocitů možná nikdy nezbaví úplně —, tedy v těchto fázích pozoroval, jak neztrácejí řeč, ba výmluvnost ti druzí, přestože už prohlédli a jejich vlastní ospravedlňování už je tak průhledné a automatizované a marné.)

Ale v první řadě ztratil řeč proto, že se vyvázal nebo vlastně vypadl z uzavřeného dorozumívacího systému.

Tento uzavřený systém se teď rozpadl a vzniká systém otevřený. Mělo by tu tedy být sdostatek prostoru, aby se postoj věrejšího diváka realizoval nikoli mlčením, ale slovem.

A tím jsme se dostali k poslednímu ze tří bodů, kterým jsme chtěli diváctví klasifikovat: Jaké poznání, nebo co divák ze svého divání nakonec vytěžil?

Odpověď na tuto otázku bude paradoxní, protože vývoj věci u nás byl paradoxní: Zdá se, že vůbec nic!

Vyčlenil se z kulturního provozu, založeného na soustavě falešných axiomat, nic neznamenajících pojmů, pseudoprotblémů a předem zodpovězených otázek, a tím se zřekl používání společné řeči. Učinil tak proto, aby si zachoval integritu osobnosti a schopnost mysllet. Integrální osobnost a její myšlení nevytváří žádnou společnou řeč, a už vůbec ne kulturní provoz. Tyto dvě věci jsou totiž povahy natolik institucionální, že se utvářejí na základě zcela jiných souvislostí a myšlenky integrálních osobností mohou přijímat, odmištat nebo ignorovat.

Uzavřený systém se nerozpadl následkem toho, že neobstál při konfrontacích s lepšími alternativami, ale protože se rozdrojil zevnitř. A právě v tomto procesu se objevil zvláštní jev: Iniciativní otázky mohl nastolovat jen ten, kdo se k nim prodíral prostřednictvím oné společné řeči. Objevoval dávnou objevené — ale hodnota jeho pseudoobjevu byla v tom, že tak činil jako homo politicus, to znamená: v pravou chvíli. A to mohl udělat jediné proto, že byl v tom uzavřeném, drolicím se systému zabydlen. Divák znal pravdu dávnou, ale ta pravda byla ilegalizována tak důkladně, že

se stala pravdou soukromou. Jako báseň myšlená a nenapsaná není básní, tak pravda soukromá není pravdou. Stává se pravdou reálnou teprve v okamžiku, kdy se zapojuje do kulturního provozu. A tam byly a částečně jsou pro včerejšího diváka všechny vstupy uzavřeny. V této chvíli je obchází, okukuje a odhaduje. V mnohém se změnila a mnohé se zřejmě změnilo i uvnitř. Tu a tam je proto dokonce i vybidnut, aby vstoupil. Ovšem změnil se bez jeho účasti. Kromě toho je vlastně vybízen ke spolupráci, nikoli k akci — natolik se systém zase neotevřel.

A tak poslouchá ty, kteří razili pojem „dváctví“, jak teď pronášejí pravdy, které on zastává deset nebo dvacet let. A zmaten zjišťuje, jak těm pravdám propůjčují výraznost a realitu, kterou jim on propůjčit nemůže. A zůstává divákem.

A tak zbývá jenom poznamenat — ale bez ironie! — že ta nejpřetomější zaklínadla ze samého začátku padesátých let, ta nejperverznější anatémata sovětské publicistiky nad těmi, kdož nešli v jednom říku se svými lidem, se dočkala groteskního potvrzení. Právě u nás a dnes. V důsledku skryté logiky naší situace.

Ale kdo tu logiku odkryje?

LL č. 25, 15. srpna 1968

Vladislav Chlumský

Kdo může být podnikatelem?

Základní příčinou hledání nové tváře našich podniků je nutnost dynamizovat podnikání. Demokracie, jakožto politický systém uvolňující iniciativu lidí, je pro to — jak se ukázalo — nezbytnou celospolečenskou podmínkou. To však neznamená, že demokracie a podnikání, či jejich mechanismy jedno jsou. Je tedy sporné, zda volání po tzv. výrobní demokracii je opravdu i voláním po účinném podnikání. První je totiž politikum, kdežto druhé je záležitost ekonomická, a i když se jejich funkce vzájemně podmiňují, jsou různé.

Avšak i tvrzení, že socialistické podnikání je funkcí společenského vlastnictví (materiály pracovní skupiny Státní komise pro řízení a organizaci v Hospodářských novinách č. 16 a 17/68), je sporné. Vyjadřuje spíše teoreticko-právní, než ekonomicko-sociologické pojetí, což by se nám mohlo v praxi vymstít, neboť to má svoje důsledky v tvorbě a odpovědnosti podnikatelských orgánů: mají v nich být eventuálně reprezentanti státu, který především vložil do národních podniků prostředky, ale i zástupci pracujících jako spolumajitelé a jako reprezentanti vložené práce.

Požadavek na zastoupení reprezentantů vložené práce (a to ať už ve formě rad dělníků či pracujících vůbec, anebo jen v jejich určitém zastoupení v podnikatelských orgánech) předpokládá, že je možné slou-

žit dvojaké postavení pracujících, tj. jako zaměstnanců i jako podnikatelů. Snaha vsunout do podnikatelských orgánů zástupce státu vyplývá z teoreticko-právních úvah o vlastnictví a je výrazem ambicí státu na přímou ekonomickou moc v podnikání. Konfrontace s požadavkem podnikat nám však obojí zproblematizuje.

Dnes už socialistické podnikání správně chápeme jako řídicí činnost směřující k realizaci zboží na trhu, s cílem dosáhnout zisku. V návrzích pracovní skupiny Státní komise pro řízení se však předpokládá, že takto chápaná podnikatelská činnost bude výsledkem iniciativní aktivity *podniku*, tato aktivita vznikne jako *funkce vlastnictví, tedy z vnitřních pohnutek a zájmů* lidí v podnicích. Podnikání jako funkce vlastnictví je však co do vnitřních pohnutek a zájmů (tj. motivace) jednoznačnou záležitostí pouze v podmínkách soukromého vlastnictví výrobních prostředků nebo participace na něm ve formě akcií či družstevních podílů. Tam, kde vlastnictví není soukromé, ale socialistické, a kde samo *pojetí* (ne mocenskopolitický fakt) socialistického vlastnictví je problematické a obsahově různorodé, nelze předpokládat, že může být zdrojem *jednoznačné* podnikatelské iniciativy! Uvědomíme-li si k tomu, že je *rozdíl mezi podnikem a podnikáním*, neboť život podniku je daleko více než jenom dosahování zisku na trhu (žijí a pracují v něm lidé především proto, aby si vydělali a mají tedy svoje vyhrané zaměstnanecké zájmy), vidíme, že hledisko *motivace k podnikání* (ve smyslu dosahování zisku na trhu) musí být při tvorbě podnikatelských orgánů a při stanovení jejich odpovědnosti stěžejní.

Nic nás dále neopravňuje předpokládat, že eventuelní představitelé státu v podnikatelských orgánech budou chtít sledovat především podnikatelské cíle a ne cíle státní ekonomické politiky. Zájmy státní podniky i celospolečenské zájmy státu nejsou totožné s jednotlivým podnikáním. Stát však nemá svých cílů dosahovat pomocí „komisařů“ vyslaných do podniků, ale svou celkovou ekonomickou politikou. Stejně tak nás nic neopravňuje věřit příliš tomu, že lze organicky sloučit v jedněch lidech motivaci zaměstnaneckou a podnikatelskou. Je přece pochopitelné, že reprezentant zaměstnanců se nemůže zcela ztotožnit s podnikatelským snažením o zisk (které se dost často může dostat do rozporu s aktuálními mzdovými požadavky), když ví, že za pět let o něm budou zaměstnanci volbou znovu rozhodovat. Zde nepomůže ustanovení, že není ve svém rozhodování vázán usneseními odborů. Víme přece, že koho chleba jíme, toho píseň zpíváme. Je zde tedy motivační čistota stejně ohrožena, jako je tomu u reprezentantů státu.

Zvlášť sporná je z tohoto hlediska koncepce Fondu národního jmění, jakožto vrcholného představitele společenského vlastnictví, kterému by měly být orgány podniků odpovědné za svou činnost a který by